

İran'ın Nükleerleşmesi: Sebepler, Aktörler ve Olasılıklar

Bülent Sarper Ağır*, Ali Bilgenoğlu**

Öz: Nükleer silahlar, caydırıcılık kavramı kapsamında Soğuk Savaş döneminde uluslararası barış ve güvenliğin teminatı olarak görülmüşler ve iki kutuplu ideolojik ve jeopolitik bloklaşmanın “Soğuk Savaş” olarak adlandırılmasının en önemli nedenini oluşturmuşlardır. Nükleer silahların yayılması sorunu Soğuk Savaş sonrasında Ortadoğu boyutu ağırlıklı olarak Irak ve İran üzerinden ileri sürülmüş ve tartışılmıştır. 2003 yılında gerçekleşen Amerika Birleşik Devletleri işgali sonrasında Irak bu tartışmanın dışında kalırken; yaklaşık olarak aynı tarihten itibaren İran'ın nükleer programı uluslararası toplumun daha fazla dikkatini çekmeye başlamıştır. Bu çalışmada Soğuk Savaş sonrası dönemde Amerika Birleşik Devletleri tarafından “şer eksenli” ve “haydut devlet” söylemleri ile Ortadoğu'daki en önemli hedeflerden biri haline getirilen İran'ın hukuki, politik, diplomatik ve güvenlik boyutları ile oldukça karmaşık olan nükleerleşme süreci bölgesel ve uluslararası bağlamının yanı sıra sözü edilen sürece dâhil olan büyük güçler ile uluslararası aktörlerin konumlarını da içine alacak şekilde analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İran, Nükleerleşme, Nükleer Silahlar, Ortadoğu, ABD

---

* Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mail: bsagir@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4774-7438

** Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mail: ali.bilgenoglu@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9097-1737

Iran’s Nuclearization: Causes, Actors and the Possibilities

Bülent Sarper Ağır, Ali Bilgenoğlu

Abstract: During the Cold War nuclear weapons, as the part of the concept of deterrence, were accepted as the guarantee of international peace and security and they constituted the most important reason why this period of bi-polar ideological and geopolitical conflict was called as “Cold War”. In the post-Cold War era, the problem of the spread of the nuclear weapons was discussed mainly over Iraq and Iran. After the US invasion of Iraq in 2003, Iraq remained out of this debate but approximately since the same date, Iran’s nuclear program has started to attract more attention from the international community.

In this study, Iran, which was labelled as the “rogue state” and “axis of evil” especially by the political rhetoric of the US after the Cold War and Iran’s nuclearization, which is a quite complex issue with its legal, political, diplomatic and security dimensions will be analyzed by taking the positions of the international actors and the great powers involved into the process, into consideration.

Key Words: Iran, Nuclearization, Nuclear Weapons, Middle East, USA

Giriş

Nükleer silahlar, caydırıcılık kavramı kapsamında Soğuk Savaş döneminde uluslararası barış ve güvenliğin teminatı olarak görülmüşler ve iki kutuplu ideolojik ve jeopolitik bloklaşmanın “Soğuk Savaş” olarak adlandırılmasının en önemli nedenini oluşturmuşlardır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise, nükleer yayılma sorunu ağırlıklı olarak üç kapsamda ele alınmıştır. Birincisi, mevcut nükleer yayılmayı engelleme rejimi içinde yer alan devletler tarafından ortaya konan zorluklardır. Bu çerçevede, yayılmayı engelleme rejiminin bir parçası olup, nükleer silah denemeleri ve nükleer programları ile 2000’li yılların başından bu yana Kuzey Kore ve İran en dikkat çekici örnekleri oluşturmuşlardır. İkincisi, mevcut nükleer yayılma rejiminin dışında kalan Pakistan, Hindistan ve İsrail gibi devletlerin ortaya koyduğu zorluklardır. Üçüncüsü ise, nükleer yayılma sorunu ile ilgili terörist örgütler ve radikal cemaat ve tarikatlar gibi devlet-dışı aktörlerden kaynaklanan zorluklardır (Williams, 2008, s. 361). Böylece, nükleer yayılma sorunu, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası güvenlikle ilgili en önemli gündem başlıklarından birisi olmuştur. Bu sorunun Ortadoğu boyutu ağırlıklı olarak Irak ve İran üzerinden ileri sürülmüş ve tartışılmıştır. 2003 yılında gerçekleşen Amerika Birleşik Devletleri (ABD) işgali sonrasında Irak bu tartışmanın dışında kalırken, yaklaşık olarak aynı tarihten itibaren İran’ın nükleer programı uluslararası toplumun daha fazla dikkatini çekmeye başlamıştır.

Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte ABD’nin Ortadoğu politikasındaki en önemli hedeflerden birisi İran olmuştur. Clinton yönetimi tarafından “haydut devletler” arasında sayılan İran, Bush yönetimi tarafından ise “şer eksenı” ülkeleri arasında değerlendirilmiştir. Hem Clinton hem de Bush yönetimleri, “haydut devlet” ya da “şer eksenı” söylemlerinde yer verdikleri devletlerin kitle silahlarını elde etme arayışlarını ve bu tür silahların terörist örgütlerin eline geçmesi ihtimalini nükleer yayılmanın engellenmesi rejimine yönelik en önemli tehditler olarak değerlendirmişlerdir. Son olarak ise, Trump yönetimi, yayınladığı Ulusal Güvenlik Stratejisi’nde İran’ı tehdit kaynağı bir ülke olarak görmüştür.

Hukuki, politik, diplomatik ve güvenlik boyutları ile oldukça karmaşık bir konu olan İran’ın nükleerleşmesi, bölgesel ve uluslararası bağlam çerçevesinde daha iyi anlaşılabilir. Bölgesel anlamda, gerilimin üst seviyede olduğu, çatışmaya eğilimli, silahlanmanın yoğun yaşandığı, istikrarsız bir bölge olan Ortadoğu’nun mevcut koşulları dikkate alınmak durumundadır. Bunun dışında, Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve 11 Eylül sonrası dönemin uluslararası gelişmelerinin Ortadoğu’ya yansımalarının hesaba katılması gerekmektedir. İslam Devrimi sonrasında İran’ın “rejim ihracı politikası”, terör örgütleri ile arasındaki “bağ” ve Ortadoğu’da etki alanını genişletme arayışları hem bölgesel aktörlerle hem de bölgeye yönelik çıkar tanımlamasına sahip uluslararası aktörlerle olan ilişkilerini etkilemiştir.

İran, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (Nuclear Non-Proliferation Treaty - NPT) imzacısı bir ülkedir ve 1970'lerin ortalarından itibaren Ortadoğu'nun nükleer silahlardan arındırılmış bölge olması çağrılarında taraf olmuştur. Buna karşın, ABD ve İsrail, İran'ın 1980'lerin ortalarından itibaren gizli bir şekilde nükleer kapasitesini geliştirmeye çalıştığından şüphelenmektedirler. İran'ın nükleerleşmesi ile ilgili tartışmalar ve anlaşmazlıklar ise, 2000'li yılların başından itibaren önemli bir yoğunluk kazanmıştır. İran'ın nükleer eşiği aşmış nükleer silahlara sahip olup olmayacağı hala tartışılıyor olsa da Tahran'ın bu yöndeki çabalarını sürdürmekten vazgeçirme girişimleri ekonomik ambargo ve yaptırım uygulamalarından askeri nitelikli bir önleyici müdahale ihtimaline kadar uzanan seçenekleri gündemde tutmaya devam etmektedir.

Bu çalışmada İran'ın nükleerleşmesi çabalarının sebeplerinin ne olduğu, sorunun aktörlerinin kimler olduğu ve süreçteki rolleri ile gelecek senaryolarının neler olabileceği sorularına betimleyici düzeyde cevap aranacaktır. Bu bağlamda ikincil kaynaklar çerçevesinde soruna taraf olan kesimlerden siyasal elitlerin söylemleri, soruna ilişkin yürütülen müzakereler ve düzenlenen hukuki anlaşma metinleri incelenecektir. Çalışma daha çok siyasal, hukuki ve güvenlik boyutlarıyla ele alınacak; İran nükleerleşmesinin tarihsel boyutu çalışmanın araştırma hedefinin dışında tutulacaktır. 20. yüzyıl Ortadoğu'sunda bölgesel barış, güvenlik ve istikrar ortamını doğrudan ilgilendirmesi açısından çok taraflılık arz eden bu mesele bu yönüyle araştırma konusu olarak tespit edilmiştir.

Nükleer Yayılma Sorunu ve Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması

İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD tarafından Ağustos 1945'te Hiroşima ve Nagasaki üzerinde atom bombalarının kullanılması ile nükleer yayılma ve nükleerleşme sorunu uluslararası ilişkilerin ana gündem maddelerinden birisi haline gelmiştir. ABD, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) 1949'da nükleer teknolojiye erişene dek nükleer silahlar anlamındaki tekel konumunu korumuştur. Bu tarihten sonra ABD politika değişikliğine giderek, Başkan Dwight Eisenhower'ın 1953'te Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nda yaptığı "Barış için Atom Konuşması" (Imai, 2002, s. 91) ile "nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını ve nükleer silahların yayılmasının önlenmesini" temel alan bir söylem geliştirmeye başlamıştır. 1957 yılına gelindiğinde ise, BM bünyesinde Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) kurulmuştur. IAEA'nın görevleri, nükleer enerjinin barışçıl kullanımını teşvik etmek, ajansın faaliyetlerinin askeri amaçlar için istismarını önlemek, üye ülkelerin talebiyle atom faaliyetlerine yönelik tedbirleri hayata geçirmek ve diğer uluslararası anlaşmaları uygulamak olmuştur. Nitekim 1957'de, IAEA'nın kurulması ile SSCB'nin nükleer materyallere sahip olmasını engellemeyi ve elindeki nükleer materyalleri azaltmayı amaçlamıştır (Denk, 2011, ss. 108-109).

Nükleer silahların dünyayı büyük bir yıkımın eşğine getirebileceğine dair endişelerin zirveye çıktığı tarihsel dönüm noktası ise Ekim 1962'de yaşanan Küba Füze Krizi olmuştur. Karşılıklı yıkım garantisinin beraberinde getirdiği “nükleer dehşet dengesi”, Küba Krizi sonrasında Soğuk Savaş'ın yumuşama dönemine girmesine yol açmıştır. Böylece nükleer silahlar, bir savaş aracı olmaktan çok sağladıkları caydırıcılık çerçevesinde önem kazanmışlardır. Böylelikle nükleer caydırıcılık, Soğuk Savaş döneminin temel kavramlarından birisi haline gelmiş ve bu dönemde iki blok arasında sıcak çatışmanın doğmasını engelleyebilmiştir.

ABD ve SSCB, Küba Krizi'nin ardından nükleer silahları ve teknolojiyi sınırlandıracak bir hukuki düzenleme arayışına girmişlerdir (Denk, 2011, s. 111). Bu kapsamda, devletleri resmi olarak nükleer silahlara sahip olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayıran Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (NPT) 1968'de imzaya açılmış; 1970'te ise yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma çerçevesinde ABD, SSCB (Rusya Federasyonu), İngiltere, Fransa ve Çin nükleer devletler olarak kabul edilmişken, geri kalan devletler nükleer olmayan devlet statüsünde kabul edilmişlerdir.¹ NPT'nin temel amaçları, nükleer silahların ve ilgili teknolojinin yayılmasını engellemek, barışçıl amaçlarla nükleer enerjinin kullanılmasını teşvik etmek ve nükleer silahsızlanmayı sağlamak olmuştur. 1995 yılında New York'ta düzenlenen NPT-Gözden Geçirme Konferansı'nda anlaşma koşulsuz ve süresiz olarak uzatılmış ve nükleer yayılmanın engellenmesi rejiminin temelini oluşturmuştur.

NPT'nin birinci maddesine göre, “nükleer silah sahibi olan her devlet, nükleer silaha sahip olmayan herhangi bir devlete nükleer silahları yada ilgili diğer araçları elde etmesi için yardımda bulunmamayı” taahhüt etmiştir. İkinci maddesi ise, “nükleer silah sahibi olmayan devletlerin hiçbir şekilde nükleer silaha sahip olmaları” yükümlülüğünü içermiştir. Antlaşmanın üçüncü maddesi, “nükleer silah sahibi olmayan devletlerin nükleer enerji tesislerinin barışçıl amaçlarla çalışmalar yaptığı ve silahlanmaya dönük faaliyetler yürütülmediğinin tespiti için tesislerini UAEA'nın denetimine açık tutma garantisini” içermiştir. Bu devletlerin ayrıca UAEA ile ayrı ayrı güvenlik denetim protokolleri imzalamaları öngörülmüştür. NPT'nin dördüncü maddesi ise, “tüm taraf devletlerin nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını sağlayacak şekilde bilimsel ve teknolojik bilgilerin en geniş ölçüde paylaşımını kolaylaştırmayı” düzenlemiştir.²

NPT, nükleer yayılmanın engellenmesi rejiminin temelini oluştursa da çok daha geniş bir niteliğe sahip olan bir rejimin temel bir parçasıdır. Bu anlaşma dışında nükleer testleri yasaklayarak nükleer yayılmayı engellemeyi amaçlayan Kısmi Test Yasağı Antlaşması ve Kapsamlı Test Yasağı Antlaşması, SALT I, SALT II, Anti-Balistik Füze Antlaşması, START I, II, III, Orta Menzilli Nükleer Kuvvet-

¹ NPT'ye göre, 1 Ocak 1967'den önce bir nükleer deneme yapmış olan ülkeler Nükleer Devlet statüsü ile bu silahları bulundurmaya ve üretmeye hak kazanmışlardır.

² Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması için bkz. <http://www.un.org/disarmament/WMD/Nuclear/NPTtext.shtml> (Erişim Tarihi: 02.07.2020)

ler Antlaşması, Stratejik Saldırı Azaltma Antlaşması, Nükleer Tedarikçiler Grubu, Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi, UAEA'nın Denetim Antlaşmaları ve nükleer silahlardan arındırılmış bölge uygulamaları gibi ikili ve çok taraflı düzenlemeler de bu kapsamda önemli birer unsuru oluşturmaktadırlar (Williams, 2008, s. 364).

Nükleer yayılmayı engelleme rejimi, nükleer yayılma sorununu hem dikey hem de yatay yayılma anlamında engellemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, Kuzey Kore ve İran'ın nükleerleşme çabaları yatay yayılma sorununa örnek oluştururken, nükleer silah sistemlerinin niceliksel artışı ise dikey yayılma kavramı kapsamında ele alınmaktadır. Nükleer yayılmayı engelleme rejimi, yukarıda belirtilen tüm unsurları ile dikey yayılma anlamında mesafe almış olsa da, bugün İsrail, Hindistan, Pakistan ve Kuzey Kore bu tür silah sistemlerine sahip olmayı başararak, nükleer yayılmayı engelleme rejiminin sorgulanmasına yol açmıştır.³ Diğer yandan, Libya Devlet Başkanı Muammer Kaddafi'nin Ocak 2004'te ülkesinin kitle imha silahı programını bütünüyle sona erdirdiğini ve tüm tesislerini uluslararası denetimlere açacağını açıklaması, nükleer yayılma sorunu anlamında olumlu bir gelişme olmuştur. Örneğin UAEA tarafından gerçekleştirilen ilk denetimler sırasında Libya'daki nükleer reaktörlerden alınan ve nükleer silah yapımında kullanılabilecek plutonyum içeren yakıt çubukları muhafaza edilmek üzere ABD'ye götürülmüştür (Kibaroglu, 2003, s. 9).

İran'ın Nükleerleşmesi: Tarihsel Arka Plan

İronik bir biçimde İran'ın nükleer programı ABD'nin yardımı ile başlamıştır. 1957 yılında Tahran, ABD'nin Barış için Atom Programı'nın bir parçası olarak Washington ile bir nükleer işbirliği antlaşması imzalamıştır (Simon, 1996, s. 371). Bölgede komünizmin yayılması ve SSCB'nin yeniden İran'a girme endişeleri ABD'nin İran'a yönelik desteğinin temel açıklamalarıdır. Böylece nükleer teknoloji çalışmalarına başlayan İran, 1958'de UAEA'na üye olmuştur.⁴ ABD'nin yardımlarına ek olarak, Fransa ve Almanya da İran'ın nükleer programına katkıda bulunmuştur. Bu kapsamdaki önemli bir adım, 1974 yılında iki Alman firması (Siemens ve Kraftwerk Union) ile Busehr'de iki nükleer reaktör inşa edilmesini içeren bir antlaşmanın imzalanması olmuştur (Bahgat, 2005, s. 31). 1974 yılında İran Atom Enerjisi Kurumu kurulurken, 20 yıl içinde 23 nükleer reaktör kurma hedefi açıklanmıştır. 1970 yılında NPT'yi imzalayan İran, 1974 yılında aynı antlaşmanın 3. maddesi uyarınca UAEA ile güvenlik denetimi anlaşmasını imzalamıştır. Böylece İran, nükleer çalışmalarını UAEA'nın denetimlerine açmıştır.

Görüldüğü üzere, İran'ın nükleer çalışmaları 1979 yılında gerçekleştirilen İs-

³ Örneğin, Kuzey Kore'nin 1985'de imzaladığı NPT'den Ocak 2003'de çekilip 2005 yılında nükleer silahlara sahip olduğunu ilan etmesi, nükleer silahların yayılmasını önleme rejimi için önemli bir zorluk oluşturmuştur. Bkz. (Lodgaard, 2011, s. 95).

⁴ Şah döneminde ABD'nin İran'ın nükleer programına verdiği desteğin ayrıntıları için bkz. (Kibaroglu, 2006, ss. 83-85).

lam Devrimi'ne kadar Batılı devletlerin desteğiyle sürdürölmüştür. Buna karşın, devrim sonrasında ölkede hakim olan yeni siyasal anlayış İran'ın nükleer çalışmalarını doğrudan etkilemiş; ölkede devrim sonrasında oluşan Batı karşıtlığı, nükleer enerji ve silah ediniminin İslam'a aykırılığı ve ekonomik olarak çok maliyetli olması gibi sebeplerle İran İslam Cumhuriyeti'nin dini lideri Ayetullah Ruhullah Humeyni tarafından durdurulmuştur (Elik, 2013, ss. 13-14; Kibaroğlu, 2007, s. 200).⁵ Fakat İran nükleer programı İran-İrak Savaşı sırasında tekrar başlatılmıştır. Süleyman Elik (2013, s. 15), "savaş sırasında Irak'ın düzenlediği kimyasal silahlı saldırıları ve nükleer silah geliştirme politikası nedeniyle İranlı karar alıcılarda ölkelerinin güvenliği için konvansiyonel olmayan silahların gerekli olduğu düşüncesinin uyandığını" belirtmiştir. Örneğin, 1988'de dönemin İran Meclis Sözcüsü Haşimi Rafsancani, savaş sırasında kimyasal, biyolojik ve radyolojik silah sistemlerinin çok etkili olduğunu ve İran'ın savunma ve saldırı amacıyla bu tür silah sistemlerine sahip olması gerektiğini belirtmiştir (Bowen & Kidd, 2004, s. 264).

Bu nedenle, 1989'dan sonra İran'ın nükleerleşme çabalarının Irak ile yaşanan savaştan aldığı dersler sonrasında askeri kapasitesini geliştirme zorunluluğu ile doğrudan ilişkili olduğu belirtilmiştir (Keskin, 2005). Bunun dışında, Birinci Körfez Savaşı sırasında Amerikan askeri gücünün gözlemlenen üstünlüğu, İran'ın güvenlik değerlendirmelerini yakından etkilemiş ve nükleer programını tekrar başlatmasının bir başka gerekçesini oluşturmuştur. Bu çerçevede İran, nükleer programı için Pakistan, Arjantin, Çin ve SSCB gibi potansiyel tedarikçilere yönelmiştir. Örneğin, 1991 yılında Çin ve İran, 20 megavatlık bir araştırma reaktörü temin edilmesi hususunda anlaşmaya varırken, 1995 yılında ise Rusya ile İran arasında bir Nükleer İş Birliği Antlaşması imzalanmıştır (Kibaroğlu, 2006, ss. 88-89). Bu antlaşma, İslam Devrimi ve Irak ile savaş nedeniyle inşası durdurulan Busehr nükleer tesisinin yapımının tamamlanmasını içermiştir. ABD'nin itirazlarına karşılık Rusya, hafif su reaktörünün bir nükleer yayılma riski oluşturmadığı ve bu tesisin UAEA'nın denetimlerine açık olacağını belirtmiştir. Bu anlaşmada Rusya'nın 10 yıllık bir süre için Busehr reaktörüne düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyum sağlaması hedeflenmiştir (Bowen & Kidd, 2004, p. 261).

1990'lı yıllarda İran'ın nükleer programı için uluslararası işbirliği girişimlerinin de etkisiyle Amerikan Senatosu, 16 Temmuz 1996 tarihinde İran ve Libya Yaptırımlar Yasası'nı kabul etmiş ve Birleşik Devletler şirketleri dışındaki şirketlerin İran'ın petrol ve doğalgaz sektörüne yıllık 20 milyon doların üzerinde yatırım yapmaları önlenmeye çalışılmıştır. Başkan Bill Clinton da 1995 yılında hayata geçirdiği bir düzenlemeyle, Birleşik Devletler şirketlerinin ve yurtdışındaki kollarının İran'da bulunan petrol kaynaklarının geliştirilmesini finanse etmeye yönelik sözleşmeler imzalamalarını yasaklamıştır (Bahgat, 2005, ss. 32-33).

---

⁵ İran nükleer krizi ve siyasal liderliğin bu süreçteki etkisi konusunda değerli bir çalışma için bkz. (Vural Jane ve Aksu, 2019, ss. 21-47).

İran'ın Nükleerleşmesinin Sebepleri

Devletler, güvenlik, prestij ve statü nedenleri ile nükleer silah arayışında olabilmektedirler. İran'ın nükleerleşme çabaları da birçok faktörün bir arada ele alınması ile gerçek anlamda anlaşılabilir (Bahgat, 2006, s. 125). Öncelikle, İran'ın nükleerleşme çabaları ülkenin ulusal güvenliğini sağlamak, Ortadoğu'daki ve Körfez bölgesindeki güç dengesini korumak ve caydırıcılığa sahip olmak anlamında önemlidir. Bölgesel anlamda, Ortadoğu'daki iç içe geçmiş güvenlik problemlerinin ve tehdit algılamalarının yarattığı güvensizlik, silahlanma yarışı için önemli bir motivasyon kaynağı sağlamakta ve istikrarsızlığa yol açmaktadır. Diğer yandan, İran'ın uluslararası sistemdeki konumu SSCB'nin dağılması ve uluslararası sistemde ABD'nin tek süper güç olarak kalması ile daha da zorlaşmıştır. Çünkü Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle uluslararası sistemde oluşan yeni koşullar İran'ın yalnızlaşmasına ve ABD ile tek başına karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bunun dışında İran, toprak sorunları, mezhepsel ve ideolojik anlaşmazlıklar nedeniyle komşuları ile zorlu ilişkilere sahiptir. Bu koşullarda güvenlik mülahazaları İran'ın iç ve dış politikasının temelini oluşturmuştur.

İran'daki İslami rejim, ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarları için büyük bir hassasiyet oluşturmuştur. Nitekim İslam Devrimi'nden bu yana ABD, İran rejimini zayıflatmak ve istikrarsızlaştırmak için çeşitli diplomatik ve ekonomik araçlar kullanmıştır. Buna karşılık, ABD'nin bölgedeki tüm girişimleri, İran'ın ulusal çıkarlarına yönelik dolaylı ya da doğrudan bir saldırı olarak görülmüştür. Bu bağlamda Tahran ve Washington arasındaki karşılıklı şüpheler 2000'li yılların başından itibaren daha da artmıştır. Ekim 2001'de Afganistan'a düzenlenen askeri operasyon ile Taliban rejimi devrilmiş ve Amerikan askerleri ülkeye konuşlanmıştır. Diğer yandan Mart 2003'te Irak ABD tarafından işgal edilmiş ve bu operasyon neticesinde İran'ın batısına Amerikan askerleri konuşlanmıştır. Böylece İran hem doğudan hem de batıdan ABD ile dolaylı olarak komşu olmuştur. Bunun dışında ABD'nin Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman'daki askeri varlığı İran için önemli hassasiyet unsurlarıdır. Ayrıca, Tahran'ın nükleerleşme arayışlarının sebepleri anlamında İran'ın nükleer silaha sahip İsrail, Pakistan, Hindistan, Rusya ve ABD ile çevrili bir durumda olduğu gerçeğinin de dikkate alınması gerekmektedir.

ABD'nin bölgede artan askeri varlığının ve eylemlerinin, İran'ın nükleerleşmesinin önemli gerekçelerinden birisi olduğu ileri sürülebilir. Nitekim, nükleer caydırıcılığa sahip olmayan Irak, ABD tarafından işgal edilirken, nükleer kapasiteye sahip olan Kuzey Kore'nin bu tür bir askeri müdahaleye sahne olmaması dikkat çekicidir (Bahgat, 2006, s. 126). Örneğin, İran'da yayın yapan Ahmedinejad yönetimine yakın Kayhan Gazetesi, Irak'ın ABD işgalinden kendisini koruyamamasının ders çıkartılacak bir tecrübe olduğunu belirtmiştir (Kayhan, 12.12.2004). Buna rağmen, İran'ın ulusal stratejisinin savunmacı olduğu ve nükleer silahları da içerecek şekilde kitle imha silahlarına dayalı bir caydırıcılık arayışında olmadığı

ileri sürülmüştür (Kharazzi, 2005, s. 28; Mousavian, 2012, s. 184). Bu kapsamda İnan'ın NPT, Kapsamlı Testlerin Yasaklanması Antlaşması, Kimyasal Silahlar Sözleşmesi ve Biyolojik Silahlar Sözleşmesi gibi kitle imha silahları ile ilgili tüm uluslararası sözleşmelere katıldığını belirtmek önemlidir. 11 Nisan 2006'da Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, *uluslararası düzenlemeler çerçevesinde, endüstriyel çapta zenginleştirme hedefine ulaşana dek yolumuzdan sapmayacağız. Batı'ya İnan'ın barışçı uranyum zenginleştirme hakkına saygı göstermesini öneriyorum. Daha önce birçok kez söylediğimiz gibi İnan'ın kitle imha silahlarına ihtiyacı yok* ifadeleri ile İnan'ın nükleerleşmesinin sebeplerini resmi düzeyde açıklamıştır (Radikal, 12.04.2006).

11 Eylül 2001 tarihinde düzenlenen terör saldırılarından sonra yayınlanan 2002 tarihli ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi, “önleyici vuruş” kavramını vurgulamıştır. Buna göre, ABD'ye yönelik bir tehdit somutluk kazanmadan önce ortadan kaldırılmalıdır (Lodgaard, 2011, s. 81). Çok taraflılık yerine tek taraflılık üzerine kurulu olan bu strateji, İnan ve Kuzey Kore gibi ülkelere karşı askeri güç kullanımını da içerecek zorlayıcı bir potansiyeli beraberinde getirmiştir. Bu potansiyelin gerçeğe dönüşebileceği Irak'ın ABD tarafından işgali ile görülmüştür. Nitekim Başkan Bush, Ocak 2002'de yaptığı konuşmada İnan'ı da Irak ve Kuzey Kore ile birlikte “şer eksenı” olarak tanımlamış ve bu ülkelerin “bölge ve dünya barışı için bir tehdit” oluşturduğunu ileri sürmüştür. Böylece, Afganistan operasyonu ve Irak işgali aracılığıyla ABD'nin bölgede artan askeri varlığı ve etkinliği, önleyici vuruş kavramı ve “şer eksenı” söylemi, İnan'ın güvenlik hassasiyetlerini ve çevrenleme hissiyatından kaynaklanan endişelerini üst seviyeye çıkarmıştır. Bu durum, İnan'ın nükleerleşme çabalarının önemli motivasyonlarından birisini oluşturmuştur.

Güvenlik değerlendirmeleri, İnan'ın nükleerleşme arayışlarının tek açıklayıcı nedeni değildir. İnan'ın nükleerleşme çabaları, aynı zamanda prestij sağlama ve etki alanını genişletme amaçları ile de yakından ilgilidir. Bu durumu, *Iranian Journal of International Affairs* editörü Saeed Khatipzadeh, “nükleer kulübe kabul edilmek istiyoruz, prestij istiyoruz ve dünyada saygı görmek istiyoruz” sözleri ile ifade etmiştir (Kıbaroğlu, 2006, s. 90). Bunun dışında, İnan'ın nükleer programının ülkenin ulusal bağımsızlığını ve kendi kendine yeterliliğini güçlendireceği düşünülmektedir (Lodgaard, 2011, s. 140). İnan'ın nükleer programı ile ilgili olarak İnanlı yetkililerin kullandıkları bağımsızlık söylemi, İnan dış politikasının temel söylemi olan İmam Humeyni'nin “Ne Doğu Ne Batı, Sadece İnan İslam Cumhuriyeti” ilkesi ile uyumludur (Adıbelli, 2012, s. 135). Her ne kadar İnan'ın nükleerleşmesi ile ilgili yapılacak bir değerlendirmede reel politik kaygılar doğal olarak ön plana çıksa da bilhassa 1979 Devrimi sonrasında İnan siyaseti üzerindeki İslami referansların belirleyiciliği dikkate alındığında konu ile ilgili Tahran rejiminin İslami referansları dikkate alınmalıdır.

Diğer yandan, İnan'ın nükleer enerjiyi tıp, tarım ve elektrik üretimi gibi alanlarda teknolojik gelişmenin temeli olarak gördüğü ve bu enerjiyi barışçıl amaç-

larla kullanma hedefi doğrultusunda sahip olmak istediği belirtilmiştir (Keskin, 2005). Son olarak, İran'ın nükleerleşmesi, nükleer güç ve nükleer silah sağlama olasılığının dışında İran'ın bu tür bir teknoloji elde edebilecek bir gelişmişlik seviyesine sahip olduğunu göstermesi açısından da önemlidir. İran toplumu arasında rejime yönelik desteğin artmasında, ulusal onurun tahkim edilmesinde, Batı'ya direniş düşüncesinin güçlendirilmesinde ve saygı duyulan bir uluslararası aktör olduğunun gösterilmesinde işlevsel olabileceği ileri sürülmektedir (Lodgaard, 2011, s. 145).

İran'ın nükleer programının güvenlik, prestij, statü ve iç politik değerlendirmeler çerçevesinde belirtilen söz konusu nedenlerine ek olarak, Tahran'ın nükleer programı ile ilgili argümanları şu şekilde özetlenebilir: Birincisi, İran'ın nükleer programı NPT'nin 4. Maddesi ile uyumludur. NPT'nin 4. Maddesi anlaşmanın tüm taraflarının barışçıl amaçlarla nükleer enerji araştırması, üretimi ve kullanımı hakkını vurgulamaktadır. İran, uranyum zenginleştirme çalışmalarının NPT'nin bir ihlali olmadığını, çünkü bu faaliyetin UAEA gözetiminde gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Örneğin UAEA Şubat 2012'de, İran'ın açıkladığı 15 nükleer tesis-teki hiçbir materyalin askeri amaçlarla kullanıldığına dair bir kanıt bulunmadığını açıklamıştır (IAEA, 2012).

İkincisi, ABD, NPT'nin 6. Maddesi gereği nükleer silahsızlanma yükümlülüğünü yerine getirmemektedir. Üçüncüsü, ABD'nin İran'ın nükleer programına yönelik muhalefeti ayrımcı bir niteliktedir. Washington, İsrail'in nükleer silahlarını ve son dönemde Hindistan ile nükleer iş birliğini kabul ederek, nükleer yayılma sorununa yönelik çifte standart içeren yaklaşım göstermektedir. Hindistan'a nükleer alanda Amerikan teknolojisinden yararlanma imkânı veren 2004 tarihli ABD-Hindistan nükleer iş birliği antlaşması, İran'ın nükleerleşmesine yönelik itirazlarının arttığı bir dönemde imzalanması nedeniyle önemlidir. NPT imzacısı İran'ın nükleerleşme çabaları tepkilerin odağı olurken, NPT dışında kalan ve nükleer silaha sahip Hindistan ile ABD'nin yakın ilişkileri, ABD'nin nükleer politikasının tutarlılığı anlamında eleştiriye açıktır. Bu durum ise, ABD'nin İsrail'in güvenliğini önceleyen bakış açısının sonucu olarak değerlendirilmiştir (Amrabi, 2006).

Dördüncüsü, İran'ın nükleer yayılmanın engellenmesi rejimine olan bağlılığı dini ve ahlaki değerlendirmelerden kaynaklanmaktadır. İran'ın dini lideri Ali Hamaney, nükleer silah kullanımının, bulundurulmasının ve üretiminin İslam düşüncesinde yasaklandığını ve İran İslam Cumhuriyeti'nin hiçbir zaman nükleer silah elde etmeyeceğini belirtmiştir (Mousavian, 2012, s. 185). Beşincisi, şeffaflığı ve güven inşasını sağlamak amacıyla Tahran yönetimi, İran'da uranyum zenginleştirme programının uygulanması için diğer ülkelerle ortaklık kurmaya hazır olduğunu açıklamıştır. Altıncısı, İran, önemli miktarda petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olsa da nükleer enerjiye ihtiyacı vardır. İran ürettiği petrolün neredeyse yarısını kendi ülkesinde tüketmektedir. İlerleyen yıllarda İran ürettiği petrolü sadece kendi ihtiyacını karşılamak için kullanacaktır ve ekonomisi petrol

ihracatına dayalı olan İran için bu durum ciddi sonuçlar doğuracaktır (Bahgat, 2006, ss. 133-134).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle insan hakları, demokrasi ve serbest pazar ekonomisi üzerine kurulu olan Yeni Dünya Düzeni söylemi ile somutluk kazanan yeni küresel durumun İran'ın yalnızlaşmasına neden olduğu açıktır. Nitekim 1989'dan sonra ılımlı muhafazakâr Haşimi Rafsancani ile İran dış politikasında pragmatist bir söylem geliştirmeye başlarken, 1997 yılında Cumhurbaşkanı seçilen Muhammed Hatemi dış politikada İran'ı dünyayla bütünleştirme yönünde bir politika izlemiştir. İlimli muhafazakârların bu yaklaşımına karşın radikal muhafazakârlar ise, İran dış politikasının “güç edinimi ve güç gösterisi üzerine kurulu” olması gerektiğine inanmışlardır (Radikal, 2006). İran'ın nükleerleşme çabaları, balistik füze geliştirme çalışmaları, konvansiyonel silah sistemleri geliştirme arayışları ve bunları kullanarak yaptığı güç gösterileri bu kapsamda değerlendirilebilir. Nitekim ülkedeki radikal muhafazakâr kanadın bir temsilcisi olan Mahmud Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde İran'da Rafsancani ile başlayan ve Hatemi ile pekişen “Batı ile pragmatist uyum” arayışı ciddi ölçüde sorgulanmaya başlamıştır (Keskin, 2006, s. 73).

Ahmedinejad yönetimi ülke içindeki desteğini artırmak amacıyla dış politika da tehdit ve kriz siyaseti uygulamaya başlamıştır. Bununla birlikte, İran dış politikası ile ilgili önemli konular siyasi farklılıklara rağmen oydaşma ile alınmaktadır. Örneğin Temmuz 2005 tarihinde İsfahan'da nükleer faaliyetlere yeniden başlama kararı dini lider Hamaney, reformist Devlet Başkanı Hatemi, radikal Ahmedinejad, ılımlı muhafazakâr eski başbakan Moussavi ve eski Devlet Başkanı Rafsancani tarafından alınmıştır (Lodgaard, 2011, ss. 140-141). Bu karar, İran'ın nükleer programının ideolojik gerekçelerden çok stratejik gerekçelere dayandığını göstermektedir. Buna karşın, Ahmedinejad yönetiminin iç ve dış politikada kullandığı söylemler, ABD'ye İran karşıtı politikasında önemli kozlar sağlamıştır. Örneğin, Ahmedinejad'ın sert söylemleri, Avrupa Birliği'nin (AB) İran politikalarını ABD'ye yaklaştırmıştır. Bu süreçte AB ve ABD'nin İran'dan iç ve dış politikada talepleri aynı doğrultuda olsa da bu taleplerin gerçekleşmesi için farklı yöntemler benimsedikleri gözlemlenmiştir (Keskin, 2006, s. 75). Örneğin, AB'ye göre nükleer sorunun çözümü için İran ile diyaloga öncelik verilmelidir. Buna karşın, Ahmedinejad'ın “İsrail haritadan silinmelidir” şeklindeki açıklamaları ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerine geri dönme düşüncesine bağlılığı, AB için diyalog politikasını sürdürmesini zorlaştırmıştır.⁶

⁶ Mahmud Ahmedinejad Ekim 2005'te düzenlenen “Siyonizm'siz Dünya” kongresinde yaptığı konuşmada “İmam Humeyni'nin de söylediği gibi İsrail haritadan silinmelidir” demiştir. Bkz. <https://www.nytimes.com/2005/10/27/world/africa/wipe-israel-off-the-map-iranian-says.html>

İran'ın Nükleerleşmesinde Uluslararası Aktörlerin Roller ve Bakış Açıları

ABD'nin Rolü ve Bakış Açısı

Son dönemde İran'ın nükleerleşme çabaları ABD-İran ilişkilerinin ana gündem maddesi olmuştur. Washington'un İran'ın nükleerleşmesi ile ilgili tutumu, İran'ın nükleer silâhlara sâhip olmaya çalıştığı ve dolayısıyla bölgesel ve uluslararası güvenliğe tehdit oluşturduğu düşüncesine dayanır. Bunun dışında İran'ın yakın çevresine yönelik rejim ihracı politikası yürüttüğü, Ortadoğu barış sürecini engellemeye çalıştığı, Lübnan'daki İslâmî Cihad ve Hizbullah gibi örgütleri desteklediği ve ülkesinde baskıcı bir yönetim sürdürdüğü Washington'un İran'a yönelik iddiaları arasındadır. ABD, bu iddiaları çerçevesinde İran'ın ABD'nin Ortadoğu politikasını ve bölgedeki müttefiklerini tehdit ettiğini ileri sürmektedir (Katzman, 2005, s. 1). Nitekim ABD'nin söz konusu iddialar kapsamındaki olumsuz bakış açısı, İran'a yönelik "Haydut Devlet" ve "Şek Ekseni" söylemlerinin en üst düzeyde kullanılmasını beraberinde getirmiştir.

11 Eylül saldırılarının yıkıcılığı, terörist örgütlerin kitle imha silahlı eylemler düzenleyebileceği yönündeki kaygıların dile getirilmesine yol açmıştır. Nitekim Washington'daki 2010 tarihli Nükleer Güvenlik Zirvesi'nde nükleer terörizm, uluslararası güvenliğe yönelik en önemli tehditlerden birisi olarak tanımlanmıştır (White House, 2010). İran'ın nükleerleşme arayışlarını karmaşıklaştıran bir diğer konu da 1979 İslam Devrimi'nden bu yana İran rejimi ile terörist örgütler arasında yoğun bir ilişkinin bulunduğu yönündeki iddialar oluşturmuştur (Byman, 2008, p. 169). Komşularını zayıflatma arayışının ve etkisini sınırlarının ötesinde gösterme çabalarının bir sonucu olarak İran'ın terörizme destek verdiği görüşü çerçevesinde nükleer bir İran'ın elindeki bu silahları terörist örgütlere aktarabileceği endişeleri dile getirilmiştir (Hobbs & Moran, 2014, pp. 81-92). Bu endişeleri güçlendirecek şekilde 11 Eylül Komisyonu, 1991 ve 1992 yıllarında Sudan'da El-Kaide ve İran arasında temasların olduğunu ve El-Kaide ile bağlantılı kişilerin 1990'ların başlarında İran ve Lübnan'da eğitim aldıklarını belirtmiştir (Hobbs & Moran, 2014, p. 175).

ABD'nin İran'ın nükleer programına yönelik tavrı şu şekilde özetlenebilir: Birincisi, ABD açısından İran'ın nükleer programı hakkında ekonomiye ve enerjiye dayalı gerekçeleri, ülkenin sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynakları düşünüldüğünde bir inandırıcılık sorunu yaratmaktadır. İkincisi, İran, NPT'yi nükleer teknoloji, nükleer materyal ve nükleer silah elde etmenin bir aracı olarak kullanmaktadır. Üçüncüsü, İran, siyasi rejimi ve dış politika anlayışı nedeniyle güvenilmez bir aktördür (Bahgat, 2006, s. 133). Her ne kadar Tahran nükleer silah arayışında olmadığını ifade etse de, İran'ın nükleer çalışmalarının güvenilir bulunmamasının çeşitli sebepleri vardır. Nitekim OPEC üyesi ülkeler içinde İran nükleerleşme konusunda kurduğu reaktörler ve araştırma tesisleriyle bu alanda somut adımlar atan tek ülke konumundadır. İran'ın nükleer çalışmaları hakkında şüphe uyandı-

ran ikinci sorun şeffaflık sorunudur (Keskin, 2005). Mustafa Kibaroğlu'nun da belirttiği gibi NPT'ye taraf olan İnan'ın ülkesindeki tüm nükleer tesisleri uluslararası denetimlere açma ve inşa etmeyi planladığı tesisleri daha ilk aşamasından itibaren UAEA'na bildirme zorunluluğunda olmasına rağmen, bu yöndeki eksiklikler dikkat çekmektedir. Örneğin Natanz'daki uranyum zenginleştirme tesisinin varlığını zamanında bildirmemesi, yine bildirim dışında tuttuğu santrifüjler ile zenginleştirme denemelerinde bulunması bu ülkenin sürekli yalanladığı nükleer silah geliştirme niyeti konusunda kuşkuların oluşmasına yol açmıştır (2003, s. 11). Dolayısıyla bu gibi faktörler İnan'ın nükleer çalışmalarının barışçıl olmadığı konusunda kuşku doğurmaktadır.

Bu çerçevede, İnan'ın nükleer silahlara sahip olmasına müsaade edilmemesi, 2000'li yıllarda Amerikan yönetimlerinin İnan'a yönelik temel politika amacı olmuştur. Örneğin, ABD Başkanı George Bush 18 Haziran 2003'de yaptığı konuşmada İnan'ın nükleer silah geliştirmesine izin vermeyeceklerini belirtmiştir (Katzman, 2005, s. 9). Bush Yönetimi'nin diplomasiyi dışlayan tavrı İnan'ın nükleerleşme sorununun BM Güvenlik Konseyi'nin harekete geçirilmesi ya da İnan'ın nükleer tesislerinin vurulması anlamında askeri güç kullanımı seçeneklerini öne çıkarmıştır (Karon, 2006). Aralık 2010 tarihinde dönemin ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, İnan'ın nükleer programına yönelik bir diplomatik çözümün İnan'ın barışçıl amaçlarla uranyum zenginleştirme hakkını kullanmasını ve söz konusu programın askeri hiçbir amaç taşımadığı yönünde uluslararası toplumun güveninin sağlanması çerçevesinde bulunabileceğini belirtmiş olsa da (Ghattas, 2010), Başkan Barack Obama 2012 yılının Birliğin Durumu konuşmasında, *"Amerika İnan'ı nükleer silah sahibi olmasını engellemek konusunda kararlıdır ve bu amacı gerçekleştirmek için tüm seçenekler masadadır"* şeklindeki ifadesi ile İnan'ın nükleerleşme çalışmalarına karşı muhalefetini belirtmiştir (White House, 2012).

Avrupa Üçlüsü ile AB'nin Rolü ve Bakış Açısı

İnan'ın nükleer programının bir uluslararası soruna dönüşmesinde "14 Ağustos 2002 tarihinde İnan'daki rejim muhalifi Halkın Mücahitleri Örgütü'nün üyesi Alireza Jafarzadeh'in İnan'ın Natanz'da uranyum zenginleştirme tesisi ve Arak'ta ise ağır su reaktörlerine ilişkin iki gizli nükleer tesisi bulunduğunu açıklaması" önemli bir rol oynamıştır (Elik, 2013, s. 16). Böylece başta ABD olmak üzere İnan'a muhalif ya da şüphyle bakan ülkeler İnan'ı NPT'yi ihlal etmek ve nükleer silah geliştirmekle suçlamaya başlamışlardır.

2003 yılında UAEA'nın denetimleri sonucunda Tahran, ilk defa uranyum zenginleştirme kapasitesi geliştirdiğini kabul etmiştir (Bowen & Joanna, 2004, s. 259). Bunun üzerine UAEA, İnan yönetimini 31 Ekim 2003 günü itibarıyla NPT Ek Protokolü'nü imzalamaya çağırması; bunun üzerine İnan Aralık 2003'te NPT Ek Protokolü'nü imzalamıştır. UAEA'na denetim yetkileri sağlayan hukuki bir belge olan söz konusu Ek Protokol ile Tahran yönetimi, nükleer tesislerinin

denetimini UAEA'na açmayı yükümlenmiştir (Bowen & Joanna, 2004, s. 257). İran'ın Ek Protokolü imzalamasından sonra AB üçlüsü olarak adlandırılan Almanya, Fransa ve İngiltere dışişleri bakanları protokolün yürürlüğe konması hususunda Tahran'da görüşmelerde bulunmuşlardır. Yayınladıkları ortak bildiri; İran tarafından Ek Protokolün onaylanma sürecine kadar protokolün gerektirdiği şartların yerine getirileceği ve nükleer çalışmalara geçici bir süre ara verileceği açıklanmıştır (Elik, 2013, s. 17).

ABD'nin baskı ve yaptırımlarına karşı İran için AB, Rusya ve Çin ile olan ilişkileri büyük öneme sahiptir. ABD'nin İran politikası “ambargo uygulamak”, “rejim değişikliği” ve zaman zaman “askeri müdahale” söylemlerini içermekle birlikte Avrupa Birliği, yaptırımların ve askeri müdahale seçeneğinin İran'ın nükleerleşme sorununu çözmenin en iyi yolu olduğu görüşünde değildir. Bu çerçevede İran'ın nükleerleşmesi ile ilgili olarak Avrupalı aktörlerin yürüttüğü politikanın çeşitli boyutları olduğu gözlemlenmektedir. Birincisi, Avrupalı aktörler, İran'ın elde edeceği nükleer silah kapasitesinin bölgesel ve uluslararası güvenliği tehdit edeceğini düşünmekle birlikte, İran'ın sivil amaçlar için nükleer güç geliştirme hakkını tanımaktadırlar. İkincisi, İran'a yönelik bir askeri hareketin Tahran'ı NPT'den çekilmeye ve UAEA ile iş birliğini sonlandırmaya iteceği öngörüsünde bulunmuşlardır. Üçüncüsü, Avrupalı aktörler, İran'a yönelik olarak “koşullu angajman” stratejisi uygulanmasını savunmuşlardır (Bahgat, 2006, s. 132). Bu strateji, İran'ın yayılmayı engelleme rejimine uyumunu, terörizme karşı mücadelesini, insan haklarına saygı göstermesini ve Ortadoğu barış sürecine destek olmasını içermektedir. Bu kapsamda Avrupalı liderler hem İran'ın barışçıl nükleer gelişimini garanti edecek, hem de silahsızlanma normlarına uyacak bir çözüme diyalogla ulaşmak amacındadırlar. Avrupa'nın bu stratejisinin “zaman kaybı” olarak gören ABD açısından AB'nin politikası İran'a nükleer silah yapmak için zaman kazandırmaktadır (Kibaroglu, 2006, s. 83).

Almanya, Fransa ve İngiltere (AB Üçlüsü), İran'ın nükleer programı ile ilgili başlattıkları diplomatik girişim sonucunda 21 Ekim 2003'te İran ile birlikte ortak bir açıklama yaparak, barışçıl nükleer teknoloji geliştirmesi konusunda destek sağlanması karşılığında İran'ın tüm nükleer faaliyetlerini açıklayacağını, UAEA'na daha geniş denetim yetkisi veren NPT'nin ek protokolünü onaylayacağını ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerini geçici olarak askıya alacağını belirtmişlerdir (Katzman, 2005, s. 10). Buna karşın, Eylül 2004'te UAEA, İran'dan tekrar uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurmasını istemiş, ABD ise İran'a yaptırım uygulanması için BM'ye çağrıda bulunmuştur. AB Üçlüsü ise, İran'ın ihtiyaç duyduğu uranyumu kendilerinin zenginleştirebileceğini duyurmuş ve Tahran yönetimi Kasım 2004'te AB Üçlüsü ile “uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurma” anlaşması imzalamıştır (Birdişli, 2012, s. 40). Aynı süreçte dönemin UAEA Genel Direktörü Muhammed El-Baradei, İran'ın konumunu şu şekilde ifade etmiştir: *İran'daki tüm açıklanmış nükleer materyal denetlenirken ve bu materyal yasaklanmış faaliyetler için kullanılmamışken, UAEA'nın İran'da hiçbir*

açıklanmamış nükleer materyal ve faaliyet bulunmadığı sonucuna ulaşacak bir konumda olmadığı sonucuna varmıştır (IAEA, 2004). AB Üçlüsü'nün diplomatik girişimlerine rağmen İran, kendisine verilen taahhütlerin karşılanmadığı gerekçeyle 2005 yılında nükleer programını tekrar başlattığını duyurmuştur. Böylece, AB ile İran arasındaki diyalog ortamı kesintiye uğramış ve UAEA, İran'ın denetim yükümlülüklerine uymadığını belirten bir karar kabul etmiştir (Akbaş ve Baş, 2013, s. 29).

İnan ile AB Üçlüsü arasında yürütölen müzakerelerde soruna kalıcı çözüm bulunamaması üzerine UAEA, 2 Şubat 2006 tarihli toplantısında İran'la ilgili son gelişmeleri değerlendirmiş ve İnan dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesine karar vermiştir (Lodgaard, 2011, s. 134). Güvenlik Konseyi ise, İnan aleyhine bir dizi yaptırım kararı -1696 (2006), 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008), 1835 (2008) ve 1929 (2010)- almıştır. Örneğin, BM Güvenlik Konseyi'nin 1737 sayılı kararıyla İnan'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması talep edilirken; bu ülkeye nükleer materyal, teknoloji ve balistik füzelerin doğrudan veya dolaylı olarak satışı yasaklanmıştır. 1747 sayılı kararla ise Tahran üzerindeki ekonomik ve ticari yaptırımlar genişletilmiştir. BM yaptırımlarına ilaveten ABD ve AB, İnan'ın nükleer programını, silahlanma programlarını, enerji kaynaklarını ve finansal sistemini hedef alan yaptırımlar uygulamaya başlamıştır (Sinkaya, 2014, s. 23).

2003 yılı sonundan 2006 yılı başlarına kadar İnan'ın nükleerleşme sorunu UAEA'nın kapsamlı denetimleri ve Avrupa diplomasisinin çabaları çerçevesinde ele alınmışken; Şubat 2006'dan itibaren BM Güvenlik Konseyi ve aldığı yaptırım kararları devreye girmeye başlamıştır. Çin ve Rusya ise, BM Güvenlik Konseyi çerçevesinde İnan'ın nükleer sorununun ele alınmasına uluslararası hukuk, diyalog ve diplomasi içereceği ve İnan'a yönelik tek taraflı bir askeri müdahale olasılığını engelleyeceği düşüncesi ile destek vermişlerdir.

Rusya Federasyonu'nun Rolü ve Bakış Açısı

Birçok Batılı aktör, İnan'ın barışçıl amaçlar taşıdığını ileri sürdüğü nükleerleşme çabalarına muhalefet gösterirken, Rusya ve Çin gibi bazı devletler İnan'ı kendi ulusal çıkar değerlendirmeleri çerçevesinde desteklemektedirler (Akbaş ve Baş, 2013, s. 36). Tarihsel olarak inişli çıkışlı bir niteliğe sahip olan İnan-Rusya ikili ilişkileri SSCB'nin yıkılmasından sonra bir iyileşme dönemi yaşanmış; karşılıklı ilişki çok boyutluluk kazanarak devam etmiştir. Hem Rusya'nın hem de İnan'ın tek kutuplu dünya düzeninden ve ABD'nin hegemonya arayışından duydukları rahatsızlık yakınlaşan ikili ilişkilerin önemli bir sebebidir (Keskin, 2005). Bunun dışında, İnan'ın ABD'nin Ortadoğu ve Orta Asya politikaları anlamındaki muhalif tutumu, ABD'nin her iki bölgedeki etkinliğini sınırlandırması nedeniyle Rusya açısından olumlu değerlendirilmektedir. Bu nedenlerle Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin, ABD'nin İnan'ın nükleerleşme arayışlarını kullanarak

ülkede rejim değişikliği arayışında olduğunu belirtmiştir (RT, 2012). Rusya'nın İran'ın nükleerleşme çalışmaları ile ilgili belirli uranyum zenginleştirme çalışmalarının İran'dan Rusya'ya taşınmasını ve böylece gizli silah üretme faaliyetinin önüne geçilmesini içeren önerisi önemlidir. Henry Kissinger, Rusya'nın bu önerisini “gelecekteki nükleer teknolojilere de uygulanabilecek ve kontrolsüz silahlanmanın önüne geçebilecek bir uluslararası uranyum zenginleştirme programının belirlenmesinde kullanılabileceğini” belirtmiştir (Kissinger, 2006).

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Rolü ve Bakış Açısı

Şu anda Çin, petrol ithalatının %60'ını Ortadoğu bölgesinden karşılamaktadır. Bu nedenle bölgenin istikrarı Çin'in ekonomik geleceğini yakından ilgilendirmektedir (Ekrem, 2007). Bu kapsamda, İran ile nükleerleşme çabaları nedeniyle yaşanan tırmanma, petrol fiyatlarında artışa neden olabileceği için ekonomik gelişmesinin sürdürülmesinde enerji kaynaklarına bağımlı olan Çin'in ekonomisi üzerinde olumsuz etkiler yaratacaktır. Bu nedenle Çin, İran'ın nükleer çalışmalarının en önemli destekçilerinden birisi olmuş ve İran'a nükleer uzmanlar, üretim teknolojileri ve iki araştırma reaktörü sağlamıştır. Bunun dışında Çin, İran'ın balistik füze geliştirme çalışmalarına da destek vermiştir. Diğer taraftan Rusya gibi Çin de İran'a verilen tüm desteğin sadece barışçıl amaçlar için olduğunda ısrar etmektedir (Bowen & Joanna, 2004, ss. 216-262; Russell, 2005, s. 116). Bu çerçevede Rusya ile benzer bir pozisyon sergileyen Çin, İran'a uygulanan yaptırımların hafifletilmesini, İran nükleer programından kaynaklı sorunların diplomasi ve diyalog yoluyla çözülmesini ve UAİK'nın rolünün güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Uzun, 2019, s. 255).

İsrail'in Rolü ve Bakış Açısı

Nükleer silahların yayılmasını engelleme rejimi tüm devletleri kapsamayı amaçlıyorken, NPT imzacısı olmayan İsrail'in NPT imzacısı İran'ı nükleer programı nedeniyle eleştirmesinin tutarsızlığı sıkça dile getirilmiştir (Hirst, 2006). Buna karşılık, İran'ın nükleer programı ile ilgili İsrail'in uluslararası hukuk yorumu ise “İran'ın NPT'yi imzalamış bir ülke olduğu, fakat İsrail'in bu antlaşmayı imzalamadığı ve dolayısıyla tutacak resmi bir sözü bulunmadığı” şeklindedir. Bu nedenle İran'ın uluslararası taahhütlerini ihlal ettiği, fakat İsrail'in hiçbir sözünü ihlal etmediği belirtilmiştir. Aynı şekilde, NPT imzacısı olmadığı için İsrail'in nükleer silah geliştirme hakkından hiçbir zaman feragat etmediği ifade edilmiştir (Cohen, 2006). Nitekim İsrail, nükleer kapasitesi ile ilgili olarak bilinçli bir “belirsizlik politikası” izlemektedir.⁷ Bu “belirsizlik politikası” ile İsrail, bir yandan uluslararası toplumun nükleer yayılmayı engelleme rejimine dâhil olması yönün-

⁷ İsrail'in 1990'ların başları itibarıyla 200 nükleer başlığa sahip olduğu belirtilmiştir. Bkz. (Feldman, 1995, s. 210).

deki baskılarından kaçınmayı, diğer yandan da caydırıcılık konumu muhafaza etmeyi amaçlamaktadır. Nitekim Şimon Peres'in *İsrail, nükleer silah seçeneğini Hiroşima'ya değil, Oslo'ya sahip olmak amacıyla inşa etmiştir*, şeklindeki ifadesi (Peres, 1998), bu silah sisteminin İsrail'in caydırıcılık kapasitesi anlamında sahip olduğu önemi göstermektedir.

Bu çerçevede, İnan'ın nükleer programının tehlikeli olduğu yönündeki iddiaların İsrail'in Ortadoğu'daki nükleer güç tekelini korumakla ilgili olduğu ileri sürülmüştür (Hirst, 2004). Örneğin, İsraili Stratejist Moşe Sneh'in *İsrail-Filistin müzakerelerinin, İnan'ın atom bombasının gölgesinde yapılmasını istemem* şeklindeki ifadesi ile Arap-İsrail anlaşmazlığının 40 yıldan fazladır İsrail'in nükleer gücünün gölgesinde devam etmesinin yarattığı çelişkiye dikkat çekilmiştir (Hirst, 2004). İsrail'in ulusal bekası açısından İnan'ın 1500 km menzilli Şahab-3 füzelerine nükleer başlık takılması, varoluşsal bir tehdit oluşturmaktadır. İnanlı yetkililerin tehditkâr söylemleri, söz konusu tehdit algısını daha da pekiştirmektedir. Bu nedenle İsrail, İnan'ın nükleer tesislerine yönelik önleyici saldırı seçeneğini dile getirmektedir. İsrail Başbakanı Ariel Sharon'un, İsrail'in İnan nükleer silaha sahip olmasına izin vermeyeceği tehdidi dile getirdiği konuşması bunun önde gelen örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir (Mahnaimi & Conradi, 2004).

P5+1 Antlaşması

İnan'ın nükleerleşme çabalarının yaptırımlara rağmen etkili bir biçimde ilerlemesi ve sorunun çözümünde güç kullanma olasılığının azalması, ABD ve müttefiklerinin müzakere masasına oturmasında etkili olduğu ileri sürülmüştür (Sinkaya, 2014, s. 25). Diğer taraftan, İnan ekonomisinin içinde bulunduğu zor koşullar, ekonomik reform ve doğrudan yabancı yatırım ihtiyacı Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ve kabinesinin tercihlerini şekillendirmiştir. Nitekim Ruhani'nin işbaşına geldiği Ağustos 2013'ten itibaren İnan ile UAEA arasındaki iş birliği artmıştır.

1 Ekim 2009'da İnan ve P5+1 ülkeleri (ABD, İngiltere, Fransa, Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti ve Almanya) arasında başlayan müzakereler sonucunda geçici bir anlaşma olan Ortak Eylem Planı, Kasım 2013'te Cenevre'de imzalanmış; Ocak 2014'te yürürlüğe girmiştir. Söz konusu plan, gerek İnan'ın nükleerleşme çabalarında gerekse İnan-ABD ilişkilerinde önemli dönüm noktalarından biridir. Plan çerçevesinde güven artırıcı önlem olarak İnan'ın nükleer faaliyetleri yavaşlatılmış, nükleer tesislerdeki denetimler ise artırılmıştır. Bunun dışında, P5+1 ülkeleri ve İnan, İnan'ın nükleer programının tamamen barışçıl olmasını sağlayacak uzun erimli ve kapsamlı bir çözüme ulaşılması hususunda anlaşmaya varmışlardır. Böylece, Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP), 14 Temmuz 2015'te sonuçlandırılmıştır. BM Güvenlik Konseyi de 20 Temmuz 2015 tarihinde alınan 2231 sayılı kararı ile İnan'a yönelik yaptırımların gevşetilmesini kararlaştırmıştır (UNSC/2231, 2015).

İran'ın anlaşmadan beklediği ekonomik sonuçların ortaya çıkmaması üzerine İran Meclisi'nden 100'den fazla milletvekili Cumhurbaşkanı Ruhani'ye gönderdikleri mektupta nükleer anlaşmanın uygulanmasının durdurulmasını talep ettiler. Ruhani ise cevabında antlaşmanın sonuçlarını görmek için zamana ihtiyaç olduğunu belirtmiştir (Sinkaya, 2016, ss. 5-6). Buna ek olarak, Cumhurbaşkanı Ruhani ve Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, çeşitli konuşmalarında “anlaşmanın İran üzerindeki savaş bulutlarını dağıtarak ülkeyi daha güvenli hale getirdiğini” savunmuşlardır. Devrim Muhafızları ise, İran'ın güvenliğinin “düşman ile müzakereler yoluyla değil İran'ın caydırıcı gücü sayesinde” sağlandığını ileri sürmektedir (Sinkaya, 2016, s. 6). Öte yandan dini lider Ayetullah Ali Hamaney çeşitli konuşmalarında anlaşmayı “ne iyi, ne de kötü” diye nitelendirmiş; Batılılara güvenilemeyeceğinin altını çizmiş; anlaşma sonrası ‘düşmanın’ yeni taktikler izleyeceğini ve anlaşmayı kullanarak İran'a ‘sızmaya’ çalışacağını ileri sürmüştür (Sinkaya, 2016, s. 3). İran iç siyasetinden söz konusu anlaşmaya yöneltilen bu gibi eleştirilere rağmen, İran Meclisi 13 Ekim 2015 tarihinde anlaşmayı onaylamıştır.

KOEP'in sonucu olarak İran'ın nükleer tesislerini uluslararası denetime açması ile nükleer faaliyetlerini belirli miktar ve sürelerle sınırlandırması karşılığında, nükleer anlaşmazlıklar nedeniyle İran'a uygulanan yaptırımlarının kaldırılması ve İran'ın nükleer haklarının tanınması öngörülmüştür (Sinkaya, 2016, s. 2). KOEP, UAEA İran'ın yükümlülüklerini yerine getirdiğini onayladığında bir uygulama süreci belirlenmesini içermiştir. UAEA Genel Direktörü Yukiya Amano'nun İran'ın KOEP çerçevesinde gerekli tüm önlemleri aldığı yönündeki raporunu UAEA Direktörler Kurulu'na ve BM Güvenlik Konseyi'ne sunmasını müteakip, 16 Ocak 2016 tarihi, anlaşmanın uygulanması aşamasına geçiş günü olarak belirlenmiştir (Einhorn & Nephew, 2016, s. 6). Buna göre, anlaşmanın uygulanması, ABD, AB ve BM Güvenlik Konseyi tarafından İran'ın nükleer programı nedeniyle uygulanan yaptırımların askıya alınmasını ya da sona erdirilmesini içerecekti.

Anlaşma ile İran UAEA'nın askeri tesislere girişine kontrollü şekilde izin vermiştir. Ayrıca, İran anlaşmayı takip eden on yıl boyunca, uranyum biriktirmek şartıyla uranyum konusunda AR-GE çalışmaları yapmaya devam edebilecek, ancak uranyum zenginleştirme faaliyetlerinde kullanılan santrifüjleri üçte iki oranında azaltacaktır. Bunun dışında İran'a enerji, finans, ulaştırma alanlarında uygulanan yaptırımlar kalkacak ve İran yurt dışındaki varlıklarına yeniden ulaşabilecekler. Son olarak, İran'a yönelik silah ambargosu beş yıl daha devam edecek, ancak BM'nin özel izniyle teslimatlar yapılabilecektir. Eğer anlaşma İran tarafından ihlal edilirse, yaptırımlar 65 gün içinde tekrar başlayacaktır.

İran nükleer programının uluslararası bir soruna dönüşmesinden bu yana, Avrupa Üçlüsü ve AB'nin İran ile yürüttüğü müzakere süreci ve sonunda İran'ın nükleer programını barışçıl amaçlarla sürdürmesini sağlayabilecek KOEP'in mümkün kılması, Avrupa'nın çok taraflılığı vurgulayan diplomatik bakış açısının bir başarısıdır (Uzun, 2019, s. 255). İran ile varılan nükleer anlaşma,

ABD'nin Irak'a yönelik askeri operasyonuna karşılık olarak Ortadoğu'daki nükleer yayılma sorununun diplomasi aracılığıyla çözülebilme şansı olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, KOEP ile birlikte İnan'ın nükleerleşme olasılığının azalacağı, böylece bölgesel nükleer silahlanma yarışının önünün kesileceği, yaptırımların son bulmasıyla İnan'ın dünyayla daha fazla entegre olacağı ve böylece daha ılımlı ve uzlaşmacı bir dış politika söylemiyle bölgesel güvenliği arttıracığı yönündeki öngörüler, son gelişmelerle sorgulanır olmuştur (Uzun, 2019, s. 252). Örneğın, KOEP'in uygulamaya geçmesinden sonra yaptırımların kaldırılmasında bazı sorunlar yaşanmıştır. AB, İnan'ın gerçekleştirdiği insan hakları ihlallerini gerekçe göstererek, İnan'a uyguladığı yaptırımları bir yıl daha uzatmıştır. ABD ise, nükleer anlaşmazlık çerçevesinde uyguladığı yaptırımları kaldırmışsa da İnan'ın Suriye politikası, terörizme verdiği destek ve insan hakları ihlalleri gibi iddialar çerçevesinde bu ülkeye yaptırım uygulamayı sürdürmektedir (Sinkaya, 2016, s. 4).

KOEP'e ilk açık olumsuz tepkiyi dönemin İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu göstermiştir. Netanyahu, İnan'ın istediği her şeyi elde ederken karşılığında yeterli tavizi vermediğini ve söz konusu anlaşmanın İsrail'i bağlamayacağını söyleyerek halkının güvenliğini korumak için ne gerekiyorsa onu yapacaklarını açıklamıştır. Diğer yandan Körfez İşbirliği Konseyi üyeleri Kuveyt, Umman ve Katar, İnan ile daha açık bir diyalogun önemini vurgularken; Suudi Arabistan ve Bahreyn ise Batılı aktörler ve İnan arasındaki yakınlaşmayı büyük bir tehdit olarak değerlendirmişlerdir (Aras ve Turhan, 2014, s. 20).

Bütün bu gelişmelere ek olarak, KOEP'in geleceği ile ilgili en önemli belirsizlik sebebini ise, Başkan Donald Trump'ın İnan'ın bölgede artan etkisi, balistik füze geliştirme çabaları ve güvenilirliği anlamında kaygıları nedeniyle mevcut anlaşmanın yeterli olmadığı iddiasını ortaya koyarak, söz konusu anlaşmaya karşı çıkması oluşturmuştur (Cronberg, 2017, ss. 243-255). Nitekim Trump yönetimi, KOEP'ten Mayıs 2018 tarihinde tek taraflı olarak çekilmiş ve Kasım 2018'de İnan'ın deniz taşımacılığı, finans ve enerji alanlarını hedefleyen yeni yaptırımlar uygulamaya koymuştur (Uzun, 2019, ss. 252-253).

İnan'a Askeri Operasyon Seçeneğinin Olası Sonuçları ve Yansımaları

ABD, İnan'ın nükleerleşmesini engellemek amacıyla ekonomik önlemler kullanmakta ve ülke içi dinamikler aracılığıyla gerçekleşebilecek olan bir rejim değişikliğini desteklemektedir. Buna karşın, İnan'ın nükleerleşmesini engellemek amacıyla kullanılan araçlar bunlarla sınırlı kalmayabilir. Nitekim nükleer bir İnan'ın uluslararası güvenliğe yönelik bir tehdit oluşturacağı ve bunun önlenmesi için İnan'ın nükleer tesislerine yönelik önleyici bir askeri müdahalenin yapılması çağrıları söz konusu olmuştur (Hobbs & Moran, 2014, s. 11). ABD kaynaklı bu çağrıların tek nedeninin bölgenin nükleer silaha sahip tek ülkesi olan İsrail'i kuru-

mak olduğu ileri sürülmüştür (Amrabi, 2006). Sebebi ne olursa olsun bu yöndeki çağrılar, bölgede yeni bir savaş süreci başlatma potansiyeline işaret ederken, olası bir askeri müdahalenin bölgesel ve uluslararası maliyetlerini ve yansımalarını göz önünde bulundurmamak önemlidir.

Bunlardan birincisi, ABD ve ikna etmeyi başardığı müttefiklerinin gerçekleştireceği bir askeri müdahale, Tahran'ın nükleer programını bir süreliğine sekteye uğratmayı başarsa da İran bölgede ve başka yerlerde Batı'nın çıkarlarına karşı terör de dâhil olmak üzere başka yollara başvurulabilir. İran'a yönelik bir askeri müdahale sonrasında bölgede yaşanacak istikrarsızlık, El Kaide ve IŞİD benzeri örgütlerin genişleyeceği ve güçleneceği koşullar üretebilecektir. Nitekim 2003 işgali sonrası Irak ve 2011'den bu yana iç savaş yaşayan Suriye, bu olasılığın gerçeğe dönüştüğü örnekler olarak karşımızda durmaktadır. İkincisi, İran'ın Afganistan, Lübnan, Filistin, Suriye, Körfez ülkeleri ve Irak'ta sahip olduğu nüfuz, maruz kalabileceği bir askeri operasyon nedeniyle harekete geçirilebilir. Örneğin, Mukteda el Sadr, Tahran ziyaretinde sırasında "İran'a yönelik olası bir müdahalede bütün taraftarları ve silahları ile İran'ı korumaya gelececeklerini" belirtmiştir (Ogan, 2006). Filistin'de Hamas'ın, Lübnan'da ise Hizbullah'ın artan etkinlikleri ve İsrail'e karşı sergiledikleri mücadele, şüphesiz İran'ın elini bölgede güçlendirmekte olan faktörler olarak dikkat çekmektedir.

Üçüncüsü, İran'ın nükleerleşme çabaları nedeniyle doğabilecek bir krizin en önemli sonuçlarından birisi petrol fiyatları üzerinde yaratacağı etki olacaktır. İran petrol ihraç eden bir ülke olarak Basra Körfezi'ndeki stratejik konumunun kendisine sağladığı jeopolitik imkânı kullanarak petrol akışını sekteye uğratabilecektir. Bu anlamda İran'ın nükleerleşme çabalarının BM Güvenlik Konseyi düzeyinde ele alınması dahi petrol fiyatlarını hareketlendirirken, bu ülkeyi hedef almaya dönük olarak alınacak bir askeri müdahale kararı petrol fiyatlarını dramatik bir şekilde arttırabilecektir. Son olarak, ABD'nin askeri gücünü diplomasiyi ve uluslararası hukuku dışarıda bırakarak tek taraflı olarak kullanması, Avrupalı müttefikleri ile ilişkilerini zorlayarak, Atlantik ötesi ilişkileri olumsuz etkileyebilecektir. Tüm bu ihtimaller göz önünde bulundurulduğunda, olası bir askeri müdahalenin bölgesel ve uluslararası maliyeti ve sonuçları, sorunun diplomasi aracılığıyla çözümünün önemini ve dahi gerekliliğini açıkça gözler önüne sermektedir. Tam da bu bağlamda P5+1 Antlaşması da daha az risk ve maliyet ile İran'ın uluslararası toplumla bütünleşmesinin önünü açması anlamında büyük önem arz etmiştir. Ne var ki, Trump yönetiminin bu antlaşmadan çekilmesi yukarıda belirtilen risklerin hala varlığını korumalarına yol açmıştır.

Sonuç

Rejim değişikliği retoriğini kullanarak İran ile yaşanan nükleerleşme sorununu ele almak, bu ülke ile oluşabilecek müzakere ortamını olumsuz etkileyecektir. Zira İran rejimi öncelikle güvenlik garantilerine ihtiyaç duymaktadır. İran'ın nükleerleşme

leer çabasının ulusal güvenlik ihtiyaçları doğrultusunda özünde savunma amaçlı olduğu ileri sürülebilir. İıran, nükleer çalışmalarının 'barışçıl' olduğu iddiasından hareketle nükleer haklarının tanınmasını; nükleer çalışmaları üzerindeki tüm kısıtlamaların ve uygulanan yaptırımların kaldırılmasını talep etmektedir (Sinkaya, 2006, s. 25). Mustafa Kibaroğlu da modern teknolojiye ulaşmada İıran'a sağlanacak yardım ile ekonomik ilişkilerin normalleşmesi içeren "nesnel garantiler" karşılığında, İıran'ın kendi nükleer tesislerindeki katı tedbir ve denetimleri kabul edeceğini belirtmiştir (Kibaroğlu, 2006, s. 105). Buna karşın, karşılıklı güvensizlik, olumsuz algılamalar ve siyasi liderlerin kullandıkları "düşmanca" söylemler, sorunun diplomatik yollarla çözülmesinin önündeki en ciddi engeli oluşturmaktadır. Bunun dışında, İıran'ın nükleerleşmesi konusu, çok taraflı bir bakış açısıyla ele alınıp çözülebilecek nitelikte bir sorundur. Zira sorunun bizatihi kendisi çok boyutlu olup; politik, diplomatik, ekonomik ve hukuki alt başlıklar içermektedir. Yine ihtiyaç duyulan çok taraflı bakış açısı bağlamında soruna doğrudan ya da dolaylı olarak dahil olan ve olabilecek tüm aktörlerin çözüm sürecindeki varlıkları son derece önem arz etmektedir.

Uluslararası ilişkilerde realist bakış açısı, kuvvet kullanımını da içeren tek taraflı yaklaşımları nükleer yayılma sorununun ortaya koyduğu tehditlere karşı devlet güvenliğinin sağlanmasında önemli görmektedir. Diğer yandan, liberal-kurumsalcı bakış açısı, tek taraflı ve askeri güç kullanımını içeren yöntemler yerine yayılmayı engelleme rejiminin çok taraflılık esasında güçlendirilmesinin önemini vurgulamaktadır. Nitekim uluslararası toplum İıran'ın nükleer programının barışçıl kullanım çerçevesinde tutulması ve silaha dönüşmemesinin garanti edilmesi konularında hem fikir olsa da süreç içerisinde sorunun hangi yöntemlerle çözüleceği konusunda net bir fikir birliği ortaya koyamamıştır.

Hiç kuşku yok ki Ortadoğu dünyanın en kırılgan ve çatışmaya eğilimli bölgedir. Bu açıdan bakıldığında bölgede nükleer silahların yayılması şüphesiz bölgesel ve uluslararası güvenliğe yönelik ciddi bir tehdit oluşturacaktır. Bu yüzden örneğin, Henry Kissinger, İıran'la yaşanan krizin diplomasinin olanaklarını son noktaya kadar kullanarak bir an evvel çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır (Kissinger, 2006). Kissinger'ın bu görüşünü teyit edecek şekilde yeni seçilen Biden yönetimi de İıran'ın nükleerleşmesi sorununun çok taraflılık ilkesi çerçevesinde diplomasi ve müzakere yoluyla çözüme ulaştırılması hususunda açıklamalar yapmaktadır.⁸ Tüm bu açılardan bakıldığında İıran ile olan nükleerleşme sorunu çözülemezse, Ortadoğu'da nükleer yayılma kaçınılmaz hale gelecek; Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin nükleerleşme arayışları gündeme gelebilecektir.

Uluslararası politikanın sıfır toplamlı oyun mantığı çerçevesinde bir güç siyaseti olarak görüldüğu Ortadoğu'da İıran'ın nükleer programı ile yaratacağı güç artırımını, bölge ülkeleri için bir güvenlik ikilemi yaratacaktır. Nitekim 2008 yılın-

⁸ ABD Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü Ned Price 2 Şubat 2021 tarihinde yaptığı konuşmada Başkan Biden'ın eğer İıran kapsamlı ortak eylem planına tamamen uygun davranırsa, biz de aynıını yapmaya hazırız dediğini ifade etmiştir. Bkz. (www.cnb.com, 5 Şubat 2021).

da Mısır'ın BM Büyükelçisi Mecid Abdülaziz, bölgedeki diğer ülkelerin nükleer silah elde etmesi ve bu silahları bölgesel güçlerini arttırmak için kullanmaları durumunda Mısır'ın ikinci sınıf bir statüyü kabul etmeyeceğini vurgulamıştır (Uzun, 2019, s. 247). Her ne kadar Soğuk Savaş dönemi sona ermiş ve bu dönemin en büyük korkusu olan nükleer savaş ihtimali ortadan kalkmış olsa da, nükleer yayılma hala önemli bir tehdit konusu olmayı sürdürmektedir. Bu tehdidin ele alınmasında, nükleer yayılmanın engellenmesi rejimi ve bununla bağlantılı gözetim ve denetim mekanizmaları büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede İran'ın nükleerleşmesinin önemli bir test alanı oluşturduğu ise aşıkardır.

Kaynaklar

- “Wipe Israel “off the map” Iranian says”. <https://www.nytimes.com/2005/10/27/world/africa/wipe-israel-off-the-map-iranian-says.html>
- Adıbelli, B. (2012). İran dış politikasında ideolojik ve jeopolitik dönüşüm. B. Adıbelli (Ed.), *Doğu batı yol ayrımında İran: ideoloji, devlet ve dış politika* (ss. 108-226). İstanbul: Bilim-Gönül Yayınları.
- Akbaş, Z. ve Baş, A. (2013). İran'ın nükleer enerji politikası ve yansımaları. *History Studies*, 5/2, 21-44.
- Amrabi, A.. Tahran ABD'ye saldırmaz sadece İsrail'i tehdit eder. *Radikal*, 25 Nisan 2006.
- Aras, B. ve Turhan, E. (2014). İran nükleer anlaşması, Ortadoğu'da güç dengesi ve Türkiye. *Ortadoğu Analiz*, 6/62, 18-21.
- Baghat, G. (2005). Nuclear proliferation in the Middle East: Iran and Israel. *Contemporary Security Policy*, 26/1, 25-43.
- Baghat, G. (2007). Nuclear proliferation: The Islamic Republic of Iran. *International Studies Perspectives*, 7, 124-136.
- Birdiqli, F. (2012). İran'ın nükleer teknoloji politikası ve Türkiye için yaratacağı sonuçlar. *Güvenlik Stratejileri*, 8/15, 33-53.
- Bowen, W. Q. & Kidd, J. (2004). The Iranian nuclear challenge. *International Affairs*, 80/2, 257-276.
- Byman, D. (2008). Iran, terrorism and weapons of mass destruction. *Studies in Conflict and Terrorism*, 31/3, 169-181.
- CNBC, (2021). “Biden Administration Turns Focus to Iran as Secretary of State Blinken meets with European Allies”, www.cnn.com.
- Cohen, A. (2006). İran başka İsrail başka, *Haaretz*.
- Communique of the Washington Nuclear Security Summit*. (2010). The White House, <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/communiq-washington-nuclear-security-summit> (Erişim Tarihi: 15.04.2010).
- Cronberg, T. (2017). No EU, no Iran deal: the EU's choice between multilateralism and the transatlantic link. *The Nonproliferation Review*, 24/3-4, 243-259.
- David, H. (2004). İlk günahı İsrail işledi. *Guardian*.
- Denk, E. (2011). Bir kitle imha silahı olarak nükleer silahların yayılmasını önlemeye yönelik çabalar. *AÜSBF Dergisi*, 66/3, 93-136.
- Einhorn, R. & Nephew, R. (2016). *The Iran nuclear deal: Prelude to proliferation in the*

- Middle East?*. Arms Control and Non-Proliferation Series Paper 11.
- Ekrem, E. (2006). İnan'ın nükleer krizi ve Çin. <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=19&yazi=791> (Son Erişim: 07.07.2006).
- Elik, S. (2013). Nükleer teknoloji ve kitle imha silahlarının yayılması sorunu ekseninde Türkiye-İnan ilişkilerine tematik bir yaklaşım 1945-2013. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 13/2, 1-24.
- Feldman, S. (1995). Middle East nuclear stability: The state of the region and the state of the bebate. *Journal of International Affairs*, 49/1, 205-230.
- Ghattas, K. (2010). Clinton urges Iran to fully engage in nuclear talks. *BBC News*, <http://www.bbc.co.uk/news/mobile/world-us-canada-11917186> (Erişim Tarihi: 02.07.2020).
- Hobbs, C. & Moran, M. (2014). *Exploring regional responses to a nuclear Iran: Nuclear dominoes?*. Palgrave.
- IAEA. (2004). Introductory statement to the board of governors. <http://www.iaea.org> (Erişim Tarihi: 02.07.2020).
- IAEA. (2012). *Implementation of the NPT safeguards agreement and relevant provisions of security council resolutions in the Islamic Republic of Iran: Report by the Director General*, GOV/2012/9, <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2012-9.pdf>. (Erişim Tarihi: 02.07.2020).
- Imai, R. (2002). Weapons of wass destruction: Major wars, regional conflicts, and terrorism. *Asia Pasific Review*, 9/1, 88-99.
- Karon, T. ABD'nin rejim takıntısı. *Time*, 06 Nisan 2006.
- Katzman, K. (2005). Iran, US concern and policy responses. CRS Report for Congress. Kayhan, 12 December 2004.
- Keskin, A. (2005). *İnan'ın nükleer çabaları: Hedefler, tartışmalar ve sonuçlar*. <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=77> (Erişim Tarihi: 12.07.2006).
- Keskin, A. (2006). Ahmedinejad dönemi İnan dış politikası: Saldırganlığın rasyonelleşmesi. *Stratejik Analiz*, 72-77.
- Keskin, A. İnan ve Ahmedinecad radikalizmi. *Radikal*, 3 Mayıs 2006.
- Kharazzi, K. (2005). The view from Tehran, Middle East Policy. 12/1, 25-30.
- Kibaroğlu, M. (2003/2004). Yeniden yapılanan Orta Doğu ve kitle imha silahları. *Avrasya dosyası: Ortadoğu özel sayısı*, 1-18.
- Kibaroğlu, M. (2006). İnan'ın nükleer güç olma iddiası ve Batı'nın tutumu: Şaha destek, mollalara yasak. *Akademik Ortadoğu*, 1/1, 77-111.
- Kibaroğlu, M. (2007). Iran's nuclear ambitions from a historical perspective and the attitude of the West. *Middle Eastern Studies*. 43/2, 223-245.
- Kissinger, H. A. (2006). Nükleer krizi diplomasi çözmeli. *The Washington Post*.
- Lodgaard, S. (2011). *Nuclear disarmament and non-proliferation: towards a nuclear-weapon-free world?*. Routledge Global Security Studies.
- Mahnaimi, U. & Conradi, P. (2004). Israel targets Iran nuclear plant. *The Sunday Times*.
- Mousavian, H. (2012). Iran, the USA and weapons of mass destruction. *Survival*. 54/5, 183-202.
- NPT <http://www.un.org/disarmament/WMD/Nuclear/NPTtext.shtml> (Erişim Tarihi: 02.07.2020).
- Obama, B. (2012). *State of the Union Address*. Washington DC, <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2012/01/24/remarks-president-state-union-address> (Erişim Tarihi: 30.06.2020).
- Ogan, S. (2006). İnan'ın nükleer krizine farklı bir bakış. *TÜRKSAM*, <http://www.turksam.org>

- org/tr/yazilar.asp?kat=19&yazi=736 (Erişim Tarihi: 02.07.2020).
- Peres, S. (1998). *Jerusalem Post*.
- Putin: The West Wants Regime Change in Iran. (2012), *RT.com*, <http://rt.com/politics/putin-regime-iran-usa-175/> (Erişim Tarihi: 30.06.2020).
- Radikal, 12 Nisan 2006.
- Russell, Ri. (2005). China'a WMD foot in the greater Middle East's door. *Middle East Review of International Affairs*. 9/3, 108-124.
- Security Studies: An Introduction* (2008). Paul Williams (Ed.). London, Routledge.
- Simon, J. (1996). United States non-proliferation policy and Iran: Constraints and opportunities. *Contemporary Security Policy*. 17/3, 365-94.
- Sinkaya, B. (2014). İran P5+1 müzakereleri: Temkinli ve iyimser. *Ortadoğu Analiz*, 6/63, 21-25.
- Sinkaya, B. (2016). Nükleer antlaşma sonrası İran siyasetinde süreklilik ve değişim, *ORSAM*, 45, 1-16.
- United Nations Security Council, Resolution 2231, 20 July 2015, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/2231> (Erişim Tarihi: 02.07.2020).
- Uzun, Ö. S. (2019). İran nükleer programıyla ilgili güncel tartışmalar. Mehmet Seyfettin Erol & Muharrem Ekşi (Ed.), *Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar* (ss. 243-261). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Vural Jane, Hazal ve Aksu, Fuat. (2019). İran Dış Politikasında Lider'in Etkisi: İran Nükleer Krizi. *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 4/1, 21-47.